

Globalització i identitat

Una perspectiva comparada

Manuel Castells

En la mesura en què se senten orfes de l'Estat com a instrument de representació i de sentit, els col·lectius humans tendeixen a reconstruir el seu sentit en identitats bastides sobre algun atribut cultural. En aquest context, la capacitat de les anomenades identitats de resistència de convertir-se en identitats-projecte —que proposin algun horitzó amb què tots els membres d'una societat puguin identificar-se— és l'únic que pot salvar el món de viure dividit entre aparells de poder i comunes fonamentalistes.

I. DOS PROCESSOS SIMULTANIS

Durant els darrers quinze anys han coexistit en el món el desenvolupament del procés de globalització i una refermança de diverses identitats culturals: religiosa, nacional, ètnica, territorial, de gènere i d'altres d'específiques. Els dos processos es desenvolupen alhora. I, segons la meua opinió, no es tracta simplement d'una coincidència històrica, sinó que hi ha una relació sistèmica. Això, en principi, no és pas obvi, perquè a vegades s'ha plantejat la idea que la globalització requereix també una cultura global, cosmopolita. I, a partir d'aquest punt, apareixen versions diferents: d'una banda, la que parla de la unificació, l'homologació cultural del món, i fa la crítica d'aquest procés; de l'altra, la idea que se superaran els particularismes i, en algunes de les ideologies, també els atavismes històrics identitaris, per fondre'ns en una mena de cultura universal indiferenciada en la qual ens assumirem culturalment com una sola cultura lligada a l'espècie humana. Així, tant en la visió de recerca d'una nova cultura universalista per sobre dels valors identitaris com en la por a una imposició homogeneitzadora cultural que a vegades s'anomena, crec que de manera errònia, americanització, la idea és que s'han acabat les identitats específiques, que són atavismes històrics.

Aquesta visió de la globalització i del desenvolupament econòmic en el fons no és més que una continuació del que han estat els dos grans racionalismes sobre els quals es fona-

Europa del Sud és la zona del món on la identitat regional primària assoleix un percentatge de suport més elevat

menta culturalment i ideològicament el món contemporani: el racionalisme liberal i el racionalisme marxista. En tots dos casos es parteix de la negació de la construcció històrica, religiosa o ètnica de les identitats, per tal d'afirmar la primacia d'un nou ideal: el del ciutadà del món o l'«*homo sovieticus*», amb diferents tipus de caracteritzacions, però superant qualsevol altra distinció, considerada artificial, ideològica, manipulada, etc. Poso l'accent en això perquè en aquests moments és la ideologia dominant a la nostra societat i, sobretot, a Europa. És la ideologia racionalista en el doble vessant liberal i marxista. És la ideologia que considera que les identitats són un discurs sospitós, perillós i, probablement, fonamentalista: tant li fa que sigui religiós com nacional o ètnic. Crec que això és extremament important: el tema que es planteja s'endinsa en l'arrel dels problemes que té el nostre món.

2. LA PERSISTÈNCIA DE LES IDENTITATS

Miraré d'explicar per què. Està demostrat empíricament –tenim nombroses fonts desenvolupades en diverses enquestes, al llarg del temps, en àmbits universitaris– que hi ha una persistència de les identitats culturalment construïdes com a element fonamental de sentit

La globalització no és una ideologia, sinó un procés objectiu d'estructuració del conjunt de l'economia, les societats, les institucions, les cultures, etc.

per a les persones. La principal font d'aquestes dades és el *World Values Survey*, impulsat sobretot pel professor Inglehart, de la Universitat de Michigan, que des de fa bastant de temps mostra alhora la persistència i la transformació d'aquestes identitats. És interessant també tenir en compte unes dades que va analitzar la professora Pipa Norris, de Harvard, utilitzant informació del *World Values Survey* sobre la comparació entre identitats en l'àmbit mundial, nacional, regional o local, i sobre la comparació d'aquestes amb les cosmopolites o identitats del gènere humà en general. En dades corresponents a dues onades d'anàlisis, de començaments i de finals

dels anys noranta, Pipa Norris calcula que, pel que fa al conjunt mundial, la proporció dels que es consideren primàriament ciutadans del món, és a dir, cosmopolites, és del 13%; la dels que posen en primer lloc la identitat nacional, entesa com l'Estat-nació, és del 38%, i la resta –per tant, la majoria– es considera com a identitat local o regional prioritàriament. Cal advertir que en aquesta base de dades Catalunya o Euskadi apareixen com a identitat regional. És més: quan es desglossa per zones geogràfiques mundials, resulta que la zona on la identitat regional local primària és de percentatge més gran –arriba a un 61% del conjunt de les identitats– és precisament l'Europa del Sud.

És només un exemple que il·lustra la necessitat que hi ha de partir primer de l'observació de la persistència de la força d'aquestes identitats. Això no obstant, cal partir d'alguna cosa més que de la combinació d'una globalització en la qual els processos de generació de poder, riquesa i informació són globals, i d'una identitat en què els processos de construcció de sentit són específics de cultures i identitats. Aquests dos processos alhora han provocat la crisi de

l'Estat-nació constituït durant l'Edat moderna com a subjecte del maneigament institucional de les societats i com a instrument eficaç per gestionar els problemes.

Els problemes són globals, no es gestionen des de l'àmbit nacional, i es genera una crisi de la capacitat de representació en un món de pluralitat cultural si no és que hi ha una articulació de l'Estat al voltant de principis plurals de font d'identitat. Aquest és el tema en què es tractaria d'aprofundir, però sembla que sempre és útil de saber on anem, abans de començar a recórrer un camí relativament complex.

3. LA GLOBALITZACIÓ COM A PROCÉS ESTRUCTURAL

En primer lloc, començarem per allò fàcil: cal recordar que la globalització no és una ideologia, sinó un procés objectiu d'estructuració del conjunt de l'economia, les societats, les institucions, les cultures, etc. També cal recordar que *globalització* no vol dir que tot sigui un conjunt indiferenciat de processos. Parlem de globalització, per exemple, per tal de referir-nos a una mena d'economia que té la capacitat de funcionar com a unitat en temps real de forma quotidiana. L'economia és global, però no tota l'economia és global. Ara bé, aquesta economia té la capacitat de funcionar en funció de les seves activitats centrals. I les activitats centrals són el capital, els mercats financers. Els mercats financers són globalment interdependents, ja sigui en economies de mercat, ja sigui en economies capitalistes, si el capital és global.

3.1. *L'economia, la ciència, la tecnologia i la comunicació*

L'economia en el seu centre és global. És interdependent i és global en el comerç internacional, que ocupa un lloc cada cop més central i més decisiu en les economies de tot el món; és global en la producció de béns i serveis. Però no tot és global: només ho és el cor de l'economia. La força de treball, per exemple, no és global en la seva majoria. Les empreses multinacionals i les seves xarxes auxiliars només donen feina a un dos-cents milions de treballadors. Això sembla molt però, en realitat, comparant-ho amb una força de treball mundial de tres mil milions de persones, no és gaire. Però aquests dos-cents milions de treballadors en les cinquanta-tres mil empreses multinacionals representen el 40% del producte brut mundial i dues tercers parts de comerç internacional. Per tant, el que s'esdevé en aquest sistema de producció condiciona el conjunt de les economies.

La ciència i la tecnologia, base del creixement de la riquesa i del poder militar, i també dels Estats i dels països, són globals, estan articulades globalment. Són xarxes de ciència i tecnologia que es constitueixen a tot el món amb nodes més o menys importants.

La comunicació és fonamentalment global. Global en els controls financers i tecnològics

La globalització té una infraestructura tecnològica que no és la seva causa. Les causes de la globalització són les estratègies econòmiques, els desenvolupaments culturals i la creació de mercats

de la comunicació. Set grans grups de comunicació controlen el 50% del material audiovisual i de les notícies que es difonen. Això no significa que tota la cultura d'aquests mitjans de comunicació estigui globalitzada. El que s'esdevé és alhora un procés de globalització del negoci i de la gestió de la informació, però especificada, localitzada a cada cultura. Per posar un exemple: Murdoch produeix serials americans segons els models clàssics americans, però Sky Channel a Anglaterra s'adapta a la tradició anglesa. Sky Channel a l'Índia produeix en hindi al nord del país i en tamil a Madràs i amb personatges locals. Al sud de la Xina produeix en cantonès i amb històries locals; en canvi, a Pequín i al nord de la Xina ho fa en mandarí i amb històries diferents. És a dir, la fórmula, el negoci, l'estratègia és de comunicació global; però la relació és òbviament amb les cultures específiques, amb les identitats, perquè, si no, ningú no vendria, ningú no difondria la seva informació.

3.2. Béns públics globals

En cert sentit, doncs, la idea és que hi ha hagut aquest procés de globalització que, a més, s'ha desenvolupat en un conjunt d'institucions internacionals que representen un paper cada cop més important en la gestió dels problemes. S'ha desenvolupat la noció de béns públics globals que requereixen una gestió global, com ara el medi ambient. Encara que ara l'admin-

La globalització és,
ahora, incloent i
excloent: incloent de tot
allò que té valor i excloent
d'allò que no en té

nistració Bush digui que no creu en els informes dels experts, aquests són unànimes en l'afirmació que l'escalfament del planeta es produeix. El que no se sap encara és quant, com i quan, però sí que se sap que es produeix aquest escalfament.

L'escalfament del planeta i els mecanismes per evitar-lo és un problema comú global i, per tant, el conjunt de tractats sobre el medi ambient i de dispositius de control del medi ambient són béns públics globals. Els drets humans que mouen el Tribunal Penal Internacional són també valors que se signen globalment, universalment. Igualment, si algú dubtava de l'existència d'una interrelació dels problemes de salut en aquest món, l'epidèmia de SRAG (Síndrome Respiratòria Aguda Greu, SARS en anglès), després de la SIDA, ens recorda fins a quin punt vivim en un planeta en què, si els pobres es posen malalts, els rics també emmalalteixen. Aleshores, a banda de la política interna de les Nacions Unides sobre el tema, el que sembla evident és que la relació d'interdependència va molt més enllà del que simplement era la relació entre nacions i països.

3.3. Infraestructura i causes

La globalització té una infraestructura tecnològica que no és la causa de la globalització. Les causes de la globalització són les estratègies econòmiques, els desenvolupaments culturals, la creació de mercats. Però sense la infraestructura econòmica no s'hauria pogut produir. És a dir, el capital financer sempre ha estat global: pot transferir milers de milions d'euros en uns

segons d'una inversió a una altra, i aquesta capacitat de comunicació i de sistemes d'informació és tecnològica i actual. Per això, la globalització actual no és la mateixa que les globalitzacions anteriors, perquè està basada en tecnologies de comunicació i informació que permeten de suprimir les distàncies entre països.

A més, sabem que aquesta globalització és, alhora, incloent i excloent: incloent de tot allò que té valor i excloent d'allò que no en té. Així, la globalització pròpiament econòmica és una globalització selectiva. Per això els Estats, els governs, les empreses de cada país tracten de situar-se en aquesta xarxa global; perquè fora d'ella no hi ha creixement, no hi ha desenvolupament, no hi ha riquesa. Si no hi ha possibilitat d'una inversió de capital financer o de tecnologia en un país, aquest país –o aquesta regió o aquest sector de població– resta marginat de l'economia global. Per tant, no ens trobem en una oposició nord-sud, sinó en una oposició de qui és a la xarxa contra aquell que no hi és. És clar que a l'anomenat «nord» hi ha molta més proporció de població a la xarxa, però també al sud hi ha nuclis en aquesta xarxa deslligats de les seves pròpies societats.

Aquesta mena de globalització excloent ha estat posada en dubte per l'opinió pública durant els darrers anys. Grans sectors de moltes societats resten marginats del procés de globalització, mentre que d'altres se'n beneficien extraordinàriament. No es pot dir que la globalització és en bloc negativa o positiva. Depèn de per a qui, de quan, d'on i de quina forma s'avaluï, perquè a vegades pot ser positiva pel que fa als aspectes econòmics i negativa pel que fa als mediambientals, per exemple. No obstant això, en tot cas, el que sí s'ha produït és que els Estats, per tal de poder manejar la globalització i intervenir-hi, són els que realment l'han impulsada. No és cert que només siguin globalitzadores les multinacionals. Els globalitzadors han estat els Estats-nació, que han liberalitzat i desregulat, alhora que es disposava de la infraestructura tecnològica per desenvolupar la globalització. És a dir, la globalització del capital o del comerç internacional no depèn només del fet que hi hagi la tecnologia per globalitzar o l'estratègia empresarial per fer-ho: depèn del fet que els Estats realment liberalitzin, desregulin, privatitzin, eliminin les fronteres, etc. I això és el que han fet.

No ens trobem en una oposició Nord-Sud, sinó en una oposició de qui és a la xarxa contra aquell qui no hi és

3.4. La crisi dels mecanismes de representació

Els Estats han estat els principals agents de la liberalització i de la globalització; i, en fer-ho, d'alguna manera s'han distanciat del que era la seva base històrica de representació i de legitimitat política. Un exemple n'és la Unió Europea. Europa ha hagut d'organitzar-se com a Unió Europea per tal de tenir algun pes en un concert mundial en el qual ni tan sols els Estats Units (EUA) tenien o tenen la capacitat de control econòmic; en tenen més que d'altres, però no tenen la capacitat de control total perquè ningú no controla els mercats financers globals, o ningú no controla les inversions i les estratègies del cor de les empreses multinacionals. La Unió Europea s'ha constituït en un Estat que jo anomeno «Estat-xarxa», com una nova forma

d'Estat en el qual la relació amb la gestió política institucional depèn de governs nacionals, governs d'Estat-nació que treballen més o menys plegats, que negocien constantment, que comparteixen sobirania per poder mantenir un cert nivell d'autonomia amb relació a les xarxes globals de capital, tecnologia, comerç internacional, mitjans de comunicació, etc. En segon lloc, han creat una superestructura d'institucions internacionals, tant d'institucions europees com d'institucions d'altra mena: OTAN, Organització Mundial de la Salut, Tractat del Medi Ambient... Al mateix temps, per tal de frenar la crisi de legitimitat que han experimentat els Estats-nació, també observem a tot el món, però en particular a la Unió Europea, un esforç de descentralització cap a Estats subnacionals amb sentit d'Estat-nació, cap a nacionalitats històriques, cap a regions, cap a localitats i, fins i tot, cap a organitzacions no governamentals.

Els Estats han estat els principals agents de la liberalització i de la globalització

Aleshores, l'estructura real de l'Estat que avui vivim a Europa –i podríem analitzar-ho a d'altres parts del món, perquè és semblant–, no és l'Estat-nació com a centre de totes les coses, sinó el node, l'Estat-nació com a node d'una xarxa que és supranacional, infra-Estat-nació i, alhora, co-Estat-nació.

És en aquesta xarxa on es prenen les decisions polítiques, on es negocia, on es fa la gestió. D'aquesta manera, els Estats-nació no han desaparegut en la globalització; però per tal de subsistir han hagut de cedir sobirania i, una cosa encara més important: han hagut de separar-se un grau més del sistema de representació política del qual formen part. Els seus ciutadans no només han d'acceptar que el que succeeix en un poble o una regió no és el mateix que el que passa a l'Estat en conjunt, sinó que han d'acceptar que hi ha una lògica global de gestió en l'Estat-nació. Per tant, el mecanisme de representació és moltíssim més distant. Cal recordar quin va ser un eslògan del mal anomenat «moviment antiglobalització». L'eslògan amb què es va fer la primera gran manifestació a Seattle, contra l'Organització Mundial de Comerç, era molt precís: «no a la globalització sense representació». De fet, era mimètic de l'eslògan amb què va començar la revolució americana: «no als impostos sense representació». Si es pensa bé, des d'una perspectiva tècnica és clarament incorrecte, perquè l'Organització Mundial de Comerç no són les multinacionals, sinó els Estats; per tant, hi són representats els governs, alguns dels quals no han estat escollits democràticament, i d'altres sí.

¿Què significa aquesta mena de reacció? Que, entre el més proper i el nivell de representació que decideix en darrer terme la política econòmica mundial es perd el mecanisme de representació real. Així, d'una banda, hi apareixen tendències radicals que afirmen que no existeix aquest mecanisme, i, de l'altra, tendències serioses que afirmen que calen uns altres tipus diferents de mecanismes de representació. Per tant, el principi de reconstrucció d'un model polític de gestió s'obté perdent una certa capacitat de legitimitat i de representació polítiques.

4. L'EMERGÈNCIA DE LES IDENTITATS

Tanmateix, alhora que es produeix aquesta globalització, aquesta reacció de l'Estat i, per tant, aquesta distància entre l'Estat i els seus representants, es produeix també una concentració creixent de la conducta col·lectiva de les persones en referència a les seves identitats. Perquè en la mesura en què se senten orfes de l'Estat com a instrument de representació i de sentit, en la mesura en què no poden agafar-se a les institucions de l'Estat com a element de construcció de les seves vides, tendeixen a reconstruir el seu sentit a partir d'allò que són històricament. I és aquí on veiem aparèixer i emergir la identitat.

La identitat és una reconstrucció del sentit de la vida de les persones en el moment en què el que tenien com a forma d'agregació, d'organització –que en l'Edat moderna era fonamentalment l'Estat– es perd. No n'hi ha prou amb el mercat per donar sentit. L'Estat passa a ser en certa manera agent de la globalització i no d'una col·lectivitat particular, i la reacció és la construcció alternativa del sentit a partir de la identitat.

Cal recordar què és el que entenem per identitat, perquè és una paraula a la qual es pot donar molts significats. Habitualment, en ciències socials s'entén per identitat aquell procés de construcció de sentit sobre la base d'un atribut cultural que permet a les persones de trobar sentit al que fan a la seva vida. A través d'un procés d'individuació se senten el que són, tenen sentit perquè es refereixen a alguna cosa més que a ells mateixos: es refereixen a una construcció cultural. Però cal anar amb compte: aquesta construcció cultural pot ser individual. L'individualisme és una forma d'identitat. Hi ha una forma d'identitat que la frase següent pot il·lustrar: «jo sóc el principi i la fi de totes les coses»; o «jo i la meua família som el principi i la fi de totes les coses». Això és una forma d'identitat, però generalment les identitats a què ens referim són identitats construïdes amb materials de la història. Hi ha una discussió entre sociòlegs i científics socials i antropòlegs intentant aclarir si les identitats es construeixen o no. Segons el meu parer, és evident que es construeixen. No conec cap forma cultural que no s'hagi construït.

Però construït ¿amb què? No amb allò que decideixo arbitràriament: no em llevo al matí i decideixo ser hutu, per exemple. Puc decidir-ho, però és molt complicat decidir ser hutu. Podríem fer referència al joc de les teories postmodernes en les quals tot és possible, totes les identitats s'inventen. És a dir, ser musulmà o ser català, ser dona o ser de Manresa forma part de la mateixa homogeneïtzació en la qual tot es construeix.

Efectivament, tot es construeix, però amb els materials de l'experiència personal. I aquesta experiència personal té una densitat, un gruix històric, cultural, lingüístic, territorial. Això no obstant, ¿com es construeix una identitat? ¿Qui la construeix? ¿Qui es pot identificar? En el procés material de construcció d'identitat és on comencen els problemes i on cal afinar l'anàlisi.

L'estructura real de l'Estat que avui vivim a Europa no és l'Estat-nació com a centre de totes les coses, sinó l'Estat com a node d'una xarxa supranacional

4.1. *La identitat legitimadora*

En la meua teoria he intentat distingir tres tipus d'identitats que he observat empíricament com a entitats col·lectives. El que anomeno la *identitat legitimadora* és aquella que es construeix des de les institucions i en particular des de l'Estat. Per entendre'ns i sense ànim de

L'Estat passa a ser agent de la globalització i no d'una col·lectivitat particular, i la reacció és la construcció alternativa del sentit a partir de la identitat

provocar, la identitat nacional francesa, que és una de les més fortes d'Europa, es construeix des de l'Estat francès: és l'Estat francès el que construeix la nació francesa, i no a l'inrevés. En el moment de la Revolució francesa, menys del 13% dels territoris francesos actuals parlaven la llengua de l'Île de France. Jo diria que la francesa és l'única identitat nacional europea que es va construir de forma eficaç des de l'Estat. Això es va fer, fonamentalment, primer a través de la repressió, com totes les entitats construïdes des de l'Estat. Però hi va haver repressió a molts altres llocs i no va funcionar tan bé. Un element decisiu va ser l'escola de la Tercera República, l'escola de Jules Ferry, que realment va construir el *petit citoyen français* com a model cultural. A diferència del cas francès, l'altra gran nació revolucionària, la nació americana, va construir una identitat nacional forta en la qual no hi havia principis identitaris tradicionals, i ho va fer a partir de l'Estat i de la Constitució i mitjançant els elements clau de multiculturalitat i multiètnia.

4.2. *La identitat de resistència*

El segon tipus d'identitat és el que anomeno *identitat de resistència*. És aquella identitat en la qual, quan col·lectius humans se senten o bé rebutjats culturalment o marginats socialment o políticament, reaccionen construint, amb els materials de la història, formes d'autoidentificació que permetin resistir enfront del que seria la seva assimilació a un sistema en el qual la seva situació seria estructuralment subordinada. Podem observar, en aquest moment, l'emergència extraordinària de moviments indígenes a tota l'Amèrica Llatina. És una identitat que estava adormida i que no s'havia expressat amb tota la força que s'està expressant ara. I la causa és que s'articula com a resistència al procés de marginació en què els situa un cert tipus de globalització. No tota globalització genera resistències, però a certs grups socials aquesta globalització els porta a resistir, i resisteixen amb allò que tenen, perquè no poden fer-ho com a ciutadans, perquè com a ciutadans són minories que no tenen els seus drets representats.

4.3. *La identitat-projecte*

La tercera classe d'identitat que he observat és el que anomeno *identitat-projecte*. La identitat-projecte s'articula a partir d'una autoidentificació, sempre amb materials culturals, històrics, territorials... I, tot i que sempre sigui amb aquests materials, hi ha un projecte de construcció d'una col·lectivitat. Pot ser un projecte de tipus nacional, genèric, etc. Per exemple, el

moviment feminista o l'ecologista com a projecte de construcció d'una ciutadania dels drets de la naturalesa.

Aquests tres tipus d'identitats són fonamentalment diferents i seria un error pensar que és fàcil passar de l'un a l'altre. Per exemple, no és tan clar que es pugui passar d'una identitat de resistència a una identitat-projecte. I si no s'hi passa, aleshores les identitats es tanquen sobre elles mateixes. Les identitats legitimadores passen a ser manipulacions ideològiques. Si el projecte de construcció de la nació a partir de l'Estat és simplement l'interès de l'Estat, vol dir que aquells que no estiguin d'acord amb els processos que hi hagi a l'Estat resten marginals. Si les identitats de resistència no s'obren, no estableixen ponts de projecte i de comunicació, poden derivar en fonamentalismes; poden fer-ho, però no necessàriament hi deriven. Si les identitats-projecte no s'encarnen en materials històrics construïts, esdevenen projectes purament subjectius, difícilment assimilables per part del conjunt de la societat.

5. LA IDENTITAT RELIGIOSA I LA IDENTITAT NACIONAL

Aleshores, ¿com es planteja empíricament, en aquests moments, el que hem vist els darrers anys? En lloc de recórrer tots els casos possibles, ens centrarem simplement en dos tipus d'identitats: la identitat religiosa i la identitat nacional.

5.1. *La identitat religiosa*

La identitat religiosa a Europa occidental –jo diria que a Europa en general– té avui en dia molt poca importància. Els nostres estudis a Catalunya mostren que menys d'un 5% de la població catalana té una pràctica religiosa assídua. Això no vol dir que la religió no sigui important en el col·lectiu general cultural; vol dir que no és el principi d'identitat sobre el qual s'articula el sentit de la vida de la majoria. Tanmateix, si molts intel·lectuals europeus hi insisteixen i menyspreen la identitat religiosa, és resultat simplement de la ignorància, perquè en la resta del món té una extraordinària importància, començant pels EUA; i, òbviament, en el món mediterrani islàmic és la identitat fonamental.

La identitat legitimadora és aquella que es construeix des de les institucions i en particular des de l'Estat

La religiosa és una identitat que en el seu principi es diferencia bàsicament del principi de legitimitat de l'Estat. El principi de legitimitat de l'Estat per al ciutadà és totalment diferent del principi del creient com a membre d'una comunitat creient. Parlant concretament del món islàmic, el projecte seriós de construcció d'Estat àrab es fa contra el principi islàmic de l'*Uma*. L'*Uma* és una comunitat de creients que, per definició, no està expressada en l'Estat. De fet, l'Estat només és part del principi de legitimitat en la mesura que es fa islàmic i representa els interessos de Déu. Després hi ha derivacions més o menys fonamentalistes. Però el nacionalisme és l'enemic de l'*Uma* i, per això, quan Saddam Hussein va arribar al poder –amb

el suport dels EUA i també, en part, de França— va ser recolzat per defensar l'Iraq, punt estratègic fonamental de l'islamisme. I quan s'elimina Saddam Hussein i el nacionalisme àrab extrem que ell representava, sorgeix l'islamisme, que és el substrat del que hi ha i hi havia a la societat iraquí. Els xiïtes sobretot, però també els sunnites, estan d'acord amb aquesta mena de principis. De fet, Saddam Hussein era enemic mortal no només dels xiïtes, sinó de tot l'islamisme.

Aleshores, a mesura que els Estats-nació han estat incapaços de gestionar la globalització, i alhora que hi ha hagut un fracàs del nacionalisme àrab amb relació a Israel i a la globalització en general, i a mesura que s'enfonsa el nacionalisme àrab o el nacionalisme en altres llocs del món islàmic, sorgeix la reconstrucció del sentit fora de l'Estat, que és la reconstrucció religiosa. Amb la possibilitat que si aquesta reconstrucció no és una construcció projecte, sinó una construcció comunitària tancada com a resistència, derivi, com estem veient, cap al fonamentalisme.

5.2. *La identitat nacional*

La construcció nacional es va fer a partir de la construcció de l'Estat-nació, generalment més sobre la base de l'Estat que sobre la base de la nació. En la majoria dels casos va ser l'Estat el que va crear la nació més que no pas la nació a l'Estat. Actualment assistim a la separació entre l'Estat i la nació. El que s'observa quan es parla de valors és que els valors nacionals i els de l'Estat són diferents. Els de l'Estat són instrumentals i, superat el marc de l'Estat-nació, són valors per gestionar la globalització, les xarxes globals de gestió. Per una altra banda, en canvi, els valors nacionals s'afirmen com a valors identitaris. Les nacions excloses del procés de generar el seu propi Estat —Catalunya, Escòcia, el Quebec—, però també les que van generar una nació forta —com França—, en aquest moment se senten perdudes en la globalització, que s'albira alhora com a pèrdua d'autonomia quant a poder de l'Estat i com a invasió d'estrangers en una cultura que es resisteix a assimilar. L'any passat, a Europa vam viure el desenvolupament de la política de la por —de la por a la globalització i de la por a l'estranger— com a forma d'expressió d'una nació que es veia traïda per l'Estat. Això ha provocat el ressorgiment d'una àmplia gamma ideològica extremista que ha recaptat molts vots: pensis en el cas de l'extrema dreta francesa o holandesa.

La reacció nacionalista separada de l'Estat té diverses versions polítiques. La idea de la reconstrucció de l'Estat sobre la base de la nació planteja la identitat d'aquesta nació. En el cas d'Espanya —i sense entrar en polèmiques, simplement d'una forma analítica—, quan el president Aznar plantejava la idea d'un projecte d'Espanya com a país important al món i, alhora, rebutjava explícitament la idea de societat multicultural tot invocant el principi d'una Nació espanyola unicultural, tracta manifestament de construir una Nació sobre la base d'una unitat cultural i nacional que no existeix a Espanya en aquests moments; a més, no està ni tan sols reconeguda en la Constitució espanyola. Per tant, el que es planteja és un projecte de reconstrucció en nom de la nació quan en realitat és en nom de l'Estat. És un projecte nacionalista d'Estat, no un projecte nacionalista a partir d'una nació. Això, és molt important de

tenir-ho en compte, no només amb relació concretament a Espanya, sinó com a principi més general en el món.

La idea és que en el moment en què l'Estat es veu desposseït d'una força identitària que sostingui la seva difícil maniobra en el món de la globalització, tracta de relegitimar-se tornant a cridar la seva gent, és a dir, la seva nació. Però aquesta nació en molts casos ja s'ha separat de l'Estat i creu que no està essent representada.

L'Amèrica Llatina és un cas dramàtic des d'aquest punt de vista, però també en són exemple els Estats que són construïts sobre realitats plurinacionals, com és el cas de l'Estat espanyol. Fer la crida a la nació espanyola en termes unitaris és, en el fons, posar en qüestió la plurinacionalitat sobre la qual es basava la construcció d'un Estat de consens. Aquesta mena de derivacions són estatistes d'una banda, identitàries d'una altra i finalment també globalitzadores. És a dir, tres costats d'un triangle que no es troben.

6. CONCLUSIONS

Els processos instrumentals de poder i de riquesa global, les institucions, un Estat-nació que ja no representa la nació i les identitats construïdes amb principis autònoms. Aquests són els elements de la crisi de gestió que viu el nostre món en aquests moments. I, quan els Estats –i sobretot els més poderosos– es veuen en crisi, són incapaços de controlar processos que els excedeixen, com és el cas dels EUA l'onze de setembre de 2001. Aleshores recorren a allò que sempre va ser la raó de ser de l'Estat: la capacitat legítima del monopoli de la violència, tal com ho analitzava Weber. Recorren a la capacitat de coacció, a la violència, i això esdevé el principi fonamental en un món en què durant els darrers deu anys hi ha hagut tota mena d'experiments de combinació entre Estats i de creació de formes de cogestió i cosobirania mundial, de manera que alhora hi hagués identitats plurals, complicats ponts de relació entre els béns públics globals i les institucions de l'Estat-nació. Tota aquesta complexitat desapareix en un moment de pànic, de defensa, i es torna al principi de la capacitat político-militar d'imposar la voluntat d'un Estat.

És la política de la por a nivell global, no només a nivell nacional. Sorgeix aleshores el que estem vivim: estructuralment, l'evolució del món va cap a la complexitat, la pluralitat, la interdependència. Però si hi ha agents poderosos que decideixen que, tot i que el món vagi en un sentit, ells imposaran el propi, pot haver-hi, a llarg termini, canvis profunds. Cal recordar la relació entre estructura i agència: hi ha una estructura que crea el marc en què es produeixen els problemes; tanmateix, l'agència és allò que finalment preval.

L'agent no entén l'estructura. Bush decideix que, tot i que hi hagi globalització i pluralitat cultural, ell prendrà les seves pròpies decisions totalment al marge de l'estructura. El que fa Bush –i els líders d'altres països poderosos– és generar una trajectòria diferent. Hi pot haver Internet, hi pot haver globalització, hi pot haver interdependència, hi pot haver pluralitat cultural, però si,

Si les identitats de resistència no s'obren, poden derivar en fonamentalismes

d'una altra banda, hi ha censura, poder militar i tecnologia al servei d'allò militar, aquesta dinàmica unilateral genera un món molt diferent: la manca de correspondència entre les estructures econòmiques, culturals i institucionals i els instruments polítics provoca caos.

La reunió de les Açores va congregar els quatre grans imperis cristians occidentals –o les seves restes–, generant el missatge que tot el món era molt perillós, molt complicat, i que calia simplificar-lo, tot reduint-lo a un model de civilització que és òbviament millor, més desitjable i, que, en tot cas, és el nostre. I, com que tenim la capacitat d'imposar-lo, l'imposarem. Un: el món és més controlable perquè el controlem nosaltres. Dos: serà un món millor perquè la nostra civilització és superior. Aquesta és la lògica imperial. La lògica imperial no és la de robar or abans o petroli ara. Això és, per dir-ho així, un plus: cal finançar l'imperi d'alguna manera. La lògica imperial és pensar que la nostra obra civilitzadora és correcta i que la violència es justifica per tal de salvar la gent de la seva pròpia misèria.

El gran concepte que ha encunyat la ciència política americana en aquest moment és el d'«Estat fallit». Estats fallits són aquells en què els governs són incapaços de relacionar-se amb els seus ciutadans, de gestionar el planeta, de gestionar els seus recursos. En una petita reunió d'experts, un científic polític americà de renom va proposar, directament, que com que hi havia molts Estats fallits que, a més d'hostatjar terroristes, tenien la capacitat de controlar els recursos naturals més importants del planeta, calia crear un fideïcomís controlat pels països occidentals per gestionar els recursos naturals del món, per a benefici dels seus habitants i del planeta en general. Vull dir que la voluntat civilitzadora és, en el fons, una voluntat d'identitat legitimadora a partir del poder de l'Estat.

Aquesta identitat legitimadora es troba actualment enfrontada amb identitats de resistència que sorgeixen a tot el món com a trinxeres, com a voluntats de ser alguna cosa pròpia, tot i que aquesta cosa no sigui necessàriament allò més extraordinari, més enaltible. Entre les dues, la capacitat de la identitat de resistència –i en particular de la identitat nacional– d'esdevenir identitat-projecte que proposi alguna cosa amb la qual tots els membres d'una societat es puguin identificar, no només en el passat, sinó també en el futur, és l'únic que pot salvar el món de viure entre aparells de poder i comunes fonamentalistes.

Manuel Castells és professor emèrit de Sociologia de la Universitat de Califòrnia a Berkeley, i professor sènior a l'Internet Interdisciplinary Institute de la Universitat Oberta de Catalunya.

Aquest article és una versió corregida per l'autor de la seva conferència inaugural a les jornades «Els valors avui a l'Europa meridional», organitzades pel Centre d'Estudis de Temes Contemporanis (CETC), l'Institut Europeu de la Mediterrània, i el Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya (Barcelona, 28, 29 i 30 d'abril del 2003).

Traducció del castellà de Santi Tomàs.